

Smrti na granicama

Marijana Hameršak

Smrti na granicama ili, kako se još nazivaju, smrti migranata i smrti tijekom migracije (v. i **nestali**), tragičan su rezultat raskoraka između isključujućih migracijskih politika i potrebe ljudi da migriraju, odnosno sukoba između **prisile** i **autonomije migracija**. Definicije samog pojma, kako to sumira Tamara Last (2020: 21), razlikuju se ovisno o cijelom nizu elemenata, pa tako i o tome vezuju li pojam granice uz neposredan tranzit i prelazak vanjskih državnih granica ili polaze od šireg razumijevanja pojmova **tranzita** i granice. Drugim riječima, fokusiraju li se na umrle u pokušaju potajnog prelaska u blizini granične crte, na ogradama, zidovima, žicama, u brodovima ili **detencijama** uz granicu, kao i na „prirodnim“ granicama poput pustinja Sahare u Africi ili Sonore u Sjevernoj Americi, ali i šuma Like i Alpa, u morskim dubinama, kao i rijekama poput Save, Drine, Kupe, Une ili Marice/Evroza, ili u obzir uzimaju i smrti daleko od državnih granica. Prema **4D bazi** umrlih i ERIM-ovoj **karti** smrti na granicama duž **balkanske rute**, u tranzitu se umire i u dubini teritorija, u automobilima, kontejnerima i hladnjačama, na cestama i autocestama, na željezničkim prugama i kolodvorima, u planinama i rijekama, močvarama i šumama u unutrašnjosti država. U tranzitu se, što se iz same karte ne vidi, budući da prikazuje lokalitete, a ne relacije, može umrijeti i na nepoznatoj točki prekooceanskog puta dugog tisuće kilometara kao što su 2000. godine umrla dva muškarca nađena u hladnjačama teretnog broda koji su se u Ekvadoru, misleći da idu za SAD, ukrcali na brod koji ih je nakon dvadeset i četiri dana plovidbe doveo u riječku luku (*Novi list*, 11. 4. 2000, v. i **povijest smrti na granicama**). Dvadeset godina kasnije, sedam se muškaraca iz Alžira, Egipta i Maroka na željezničkoj stanici u **Šidu** u Srbiji sakrilo u teretne kontejnere, nadajući se da će se tako uspjeti prebaciti u Hrvatsku ili neku drugu zemlju Europske unije. Međutim, kontejneri su u Rijeci prekrani na prekooceanski brod koji je tri mjeseca kasnije stigao u Paragvaj s njihovim tijelima od kojih su, prema izjavi nadležnog **javnog tužitelja**, "ostale samo kosa i kosti".

Osim uz difuzne granice koje se danas, kako je to formulirao Étienne Balibar, „više uopće ne nalaze na granicama, u geografsko-političkom i administrativnom smislu“, nego su „ustvari svugdje, gdje god se primjenjuju selektivne kontrole“ (2002: 84), smrti na granicama se u širim pristupima vezuju uz disperzirane oblike **tranzita** i višegodišnja, pa i višedesetljetna nelinearna kretanja (usp. Tsianos et al. 2009). Stoga **UNITED-ov popis** u umrle na granicama uključuje samoubojstva i ubojstva, umrle u detencijama, policijskim stanicama, u mrzilačkim napadima na kampove, u požarima u napuštenim kućama, skladištima ili tvornicama, prilikom deportacije i nakon deportacije, mjesecima i godinama nakon prelaska granice, od posljedica teških životnih uvjeta, bolesti i ovisnosti, nedostatne medicinske pomoći i dr. U tom, najširem smislu smrti na granicama su prerane smrti osoba čije kretanje ili bivanje nije odobreno ili je iregularizirano (usp. Last 2020: 21). U tom se okviru u smrti na granicama ubrajaju također i samoubojstva, ali i ubojstva u, primjerice, sukobima između migranata ili krijumčarskih skupina, kao i smrt dvadesetosmogodišnjeg Marokanca Ahmeda H. koji se u prvim mjesecima pandemije COVID-19 – kada su kampovi u Bosni i Hercegovini preko noći postali detencije (usp. Hameršak i Stojić Mitrović 2021) – **ugušio** dok se, da bi se istuširao, pokušao provući kroz ogradu kampa na sjeverozapadu Bosne i Hercegovine.

Pitanje definicije smrti na granicama ima izraženu političku dimenziju. Naime, fokus užih definicija na smrti na državnim i nadržavnim vanjskim granicama osim stvarnog broja umrlih, zakriva i odgovornost država i drugih aktera uključenih u oblikovanje i provođenje smrtonosnih migracijskih politika. Uže definicije u konačnici, kao na primjer u okviru dokumentacijskog projekta **Missing Migrants** Međunarodne organizacije za migracije (IOM), sudjeluju u depolitizaciji i normalizaciji smrti na granicama (usp. Heller i Pécoud 2019). Na stranu kritički istraživački novinarski prilozima koji se smrtima na granicama, u domaćem kontekstu, bave iz perspektive **životnih priča** i političkih odgovornosti za **prekinute živote**, **nevidljive smrti** i **negirana žalovanja**, u medijima se najčešće o njima izvještava u kriznom modusu i iz skraćene perspektive, kao o nesretnim slučajevima za koje su odgovorni bezobzirni krijumčari, surova priroda, pa i nepromišljenost migranata (za hrvatski kontekst usp. Popović et al. 2022: 65). U tim se tipskim prilozima, kako je to sažeo Paolo Cuttitta, susreću dvije ključne značajke spektakularizacije ili spektakla granice: „žrtva (jadni migrant, čiji je život u opasnosti) i izvršitelj zločina (beščutni krijumčar i gnusan trgovac ljudima)“ (Cuttitta 2020: 10). Pritom se u nekoj vrsti zamjene teza kontrola granice predstavlja kao **spašavanje života**, odnosno kao oblik prevencije smrti na granicama, a ne kao njihov generator.

Nasuprot ovoj spektakulariziranoj vidljivosti, smrti na granicama gotovo su nevidljive u službenim statistikama (npr. Dearden et al. 2019: 55; usp. i Pécoud 2020). Slijedom standardiziranih obrazaca i uputa (usp. *Priručnik* 2011: 24), koje ih ne prepoznaju kao zasebnu kategoriju, one se u službene statistike ugrađuju najčešće kao nasilne smrti nastale nesretnim slučajem (npr. smrti zbog pada, utapanja). U tom se okviru, i smrti zbog ili tijekom **pušbekova**, primjerice smrt **Madine Hussiny** na hrvatsko-srpskoj granici 2017. godine ili smrti jedanaest osoba, od kojih je osmero djece, kod grčkog otoka **Farmakonisi** 2014. godine, određuju kao nesretni slučajevi. Neke se

smrti na granici službeno klasificiraju i kao prirodne smrti, odnosno smrti kojima je uzrok bolest. No, i prirodne smrti u migracijskom kontekstu redovito, barem posredno, ovise i o vanjskim uzrocima (koji se vezuju uz nasilne smrti) ili djelovanju čovjeka. Srčani udar na putu, nakon ekstremnih fizičkih napora, pješačenja po snijegu ili suncu, klasificira se kao prirodna smrt, ali se istodobno lako prepoznaje kao izravna posljedica **iregularizacije migracija**. Kao prirodna smrt vodi se i smrt Khobeiba Bena Khodera iz Tunisa kojeg su svi **zvali Ali**. Ali se nakon što ga je hrvatska policija izula i bosog protjerala po snijegu u Bosnu i Hercegovinu vratio u kamp u Bihaću, gdje je mjesecima živio u agoniji, odbijajući amputaciju obiju nogu, krećući se sve teže i teže, doslovno gubeći dijelove nogu, sve dok, službeno od posljedica gangrene, a ustvari od posljedica pušbeka, nije preminuo u lokalnoj bolnici.

Zaključno, smrti na granicama sastavni su element suvremenih modela upravljanja granicama (npr. Squire 2017). One su, kako je to formulirala Martina Tazzioli (2015: 5), neizbježna posljedica – a ne neočekivana nuspojava – migracijskih politika, prije svega viznog režima, što je uostalom otvoreno izjavio i hrvatski ministar vanjskih poslova, **osvrćući** se na presudu Europskog suda za ljudska prava u slučaju smrti Madine Hussiny: “Dok se ovo pitanje ne riješi na razini EU, nitko ne može isključiti da se ne može dogoditi incident”. Time je, kako je poentirao **Boris Pavelić**, s najviših razina vlasti poslana poruka da je Europa na incidente na granicama, pa i na smrti “počela i računati”, da ih je „ukalkulirala“ u svoju politiku. Koristeći se različitim rasijaliziranim oblicima nasilja (usp. Gündoğdu 2022: 21), jednom se dijelu populacije u ime prava na kontrolu granice uskraćuje pravo na život. Jedne se šalje u smrt, a druge rutinski propušta preko granica. U tom smislu se o smrtima na granicama može govoriti kao o, u terminima Maurizia Albaharija (2015), mirnodopskim zločinima, odnosno kao o administrativno i institucionalno podržanim oblicima nasilja koji služe održanju postojećeg društvenog sistema.

Smrti na granicama pritom su rijetko rezultat direktnog nasilja, upotrebe vatrenog oružja, gumениh metaka, palica, suzavca, kao u **Masakru kod Melille** u lipnju 2022. godine ili kao kada je španjolska civilna straža u veljači 2014. godine u pokušaju da spriječi stotine migranata da preplivaju do druge španjolske enklave **Ceute**, koristila suzavac i gumene metke zbog čega je najmanje petnaest osoba izgubilo život. Stoga ih se u literaturi prije svega veže uz pojam strukturnog nasilja (usp. Cuttitta 2020: 11; Weber i Pickering 2011: 93-118; Squire 2017) koje za razliku od direktnog nasilja nema jasno raspoznatljive počinitelje, nego djeluje „nečujno i nevidljivo“, ugrađeno u obrasce svakodnevice (Galtung 1969: 173) u obliku kriminalizacije pomoći, kretanja, bivanja i kroz delegiranje nasilja drugima, prirodi, nesretnim okolnostima, višoj sili ili drugim državama, daleko od centara u čije se ime provodi. Aktualnim viznim režimom i sustavom kontrole granica, ogradama i drugim vrstama materijalnih i nematerijalnih prepreka ljude u pokretu se, prema podacima objavljenim na mrežnoj stranici **4D Database** fokusiranoj na balkansku rutu, usmjerava na krovove vlakova, podnožja autobusa i kamiona, kontejnere i hladnjače, u kraška i minska polja ili u **naoružane krajolike, šume**, planine i brojne rijeke koje u migracijskom kontekstu postaju smrtonosne čak i kada to inače nisu, kao u slučaju rijeke Dragonje na granici između Slovenije i Hrvatske. Ciljano ili posredno izlaganje opasnostima i elementima prirode (usp. De León 2015; Schindel 2020), pritom se dodatno osigurava i nadograđuje pasivnošću, odnosno nedjelovanjem, napuštanjem, nespasavanjem, kako je to za drugi, sredozemni kontekst precizno elaborirano za slučaj nazvan **The Left to Die Boat** iz 2011. godine. TRadi se o nespektakularnom obliku prikriivenog, liberalnog nasilja (Isakjee et al. 2020) ili sporom nasilju (Nixon 2013) koje djeluje postupno, daleko od pogleda i disperzirano u vremenu i prostoru, a čiji ishodi također mogu biti fatalni, pa i smrtni. U kontekstu suvremenog graničnog režima to „spacijalizirano sporo nasilje“, kako ga imenuje Estela Schindel (2022), nije toliko usmjereno na zaustavljanje ljudi u pokretu, koliko na njihovo isporučivanje prirodi ili zonama nezaštite.

17. 7. 2023; 31.1. 2024.

Literatura

Albahari, Maurizio. 2015. *Crimes of Peace. Mediterranean Migrations at the World's Deadliest Border*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Balibar, Étienne. 2002. *Politics and the Other Scene*. London: Verso. Preveli Christine Jones, James Swenson and Chris Turner.

Cuttitta, Paolo. 2020. „Preface. The Increasing Focus on Border Deaths“. U *Border Deaths. Causes, Dynamics and Consequences of Migration-related Mortality*. Paolo Cuttitta i Tamara Last, ur. Amsterdam: Amsterdam University Press, 9-20.

De León, Jason. 2015. *The Land of Open Graves. Living and Dying on the Migrant Trail*. Fotografije Michael Wells. Oakland: University of California Press.

Dearden, Kate, Tamara Last i Craig Spencer. 2020. „Mortality and Border Deaths Data Key Challenges and Ways Forward“. U *Border Deaths. Causes, Dynamics and Consequences of Migration-related Mortality*. Paolo Cuttitta i Tamara Last, eds. Amsterdam: Amsterdam University Press, 53-70.

Galtung, Johan. 1969. „Violence, Peace, and Peace Research“. *Journal of Peace Research* 6/3: 167-191.

- Gündoğdu, Ayte. 2022. "Border Deaths as Forced Disappearances. Frantz Fanon and the Outline of Critical Phenomenology". *Puncta: Journal of Critical Phenomenology* 5/3: 12-41.
- Hameršak, Marijana i Marta Stojić Mitrović. 2021. "Pandemija koronavirusne bolesti in procesi omejevanja na Hrvaškem in v Srbiji". *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 61/2: 39-44.
- Heller, Charles i Antoine Pécoud. 2019. „Counting Migrants’ Deaths at the Border. From Civil Society Counterstatistics to (Inter)Governmental Recuperation”. *American Behavioral Scientists* 1-21.
- Isakjee, Arshad, Thom Davies, Jelena Obradović-Wochnik i Karolína Augustová. 2020. „Liberal Violence and the Racial Borders of the European Union”. *Antipode* 52/6: 1751-1773.
- Last, Tamara, 2020. "Introduction. A State-of-the-Art Exposition on Border Deaths". In *Border Deaths. Causes, Dynamics and Consequences of Migration-related Mortality*. Paolo Cuttitta and Tamara Last, eds. Amsterdam: Amsterdam University Press, 21-33.
- Nixon, Rob. 2013. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pécoud, Antoine. 2020. „Death at the Border. Revisiting the Debate in Light of the Euro-Mediterranean Migration Crisis”. *American Behavioral Scientist* 64/4: 379-388.
- Popović, Helena, Kruno Kardov i Drago Župarić-Iljić. 2022. *Medijske reprezentacije migracija. Diskurzivne konstrukcije migranata, izbjeglica i tražitelja azila u hrvatskim medijima*. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.
- Priručnik o popunjavanju potvrde o smrti*. 2011. Zagreb: Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi i Hrvatski zavod za javno zdravstvo.
- Schindel, Estela. 2020. „Deaths and Disappearances in Migration to Europe. Exploring the Uses of a Transnationalized Category”. *American Behavioural Scientists* 64/4: 389-407.
- Schindel, Estela. 2022. „Death by ‘Nature’. The European Border Regime and the Spatial Production of Slow Violence”. *Politics and Space C* 40/2: 428-446.
- Squire, Vicki. 2017. "Governing Migration through Death in Europe and the US. Identification, Burial and the Crisis of Modern Humanism". *European Journal of International Relations* 23/3: 513-532.
- Tsianos, Vassilis, Sabine Hess i Serhat Karakayali. 2009. *Transnational Migration Theory and Method of an Ethnographic Analysis of Border Regimes*. (Working Paper 55). Sussex: University of Sussex, Sussex Centre for Migration Research.
- Weber, Leanne and Sharon Pickering. 2011. *Globalization and Borders. Death at the Global Frontier*. London: Palgrave Macmillan.